

BARIŞ ÜNLÜ • Mehmet Ali Aybar

BARIŞ ÜNLÜ 1975 Konya doğumlu. Lisansını iktisat, yüksek lisansını siyaset bilimi dalında A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (SBF), doktorasını sosyoloji alanında Binghamton Üniversitesi'nde tamamladı. 1999-2017 yılları arasında SBF'de çalıştı. 7 Şubat 2017'de 686 sayılı Olağanüstü Hal KHK'sıyla üniversiteden ihraç edildi. Aralık 2019'dan bu yana Duisburg-Essen Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak bulunmaktadır.

Diğer kitapları: *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaaları ve Mektupları (1946-1961)*, (der.), (İletişim Yayınları, 2003); İsmail Beşikçi, (der., Ozan Değer'le birlikte), (İletişim Yayınları, 2011); *Osmanlı: Bir Dünya-İmparatorluğunun Soykütüğü*, (Dipnot Yayınları, 2011); *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, (Dipnot Yayınları, 2018).

© 2002 İletişim Yayıncılık A.Ş., Araştırma-İnceleme Dizisi / 1. BASIM
2002, İstanbul (1 baskı)

İletişim Yayınları 830 • Biyografi Dizisi 38
ISBN-13: 978-975-05-3347-1

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 2. BASIM
1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tanel Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DIZIN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BARIŞ ÜNLÜ

Bir Siyasal Düşünür Olarak

Mehmet Ali Aybar



İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ	11
Giriş	13
<i>İmparatorluğun çöküşünden cumhuriyetin doğuşuna; Aybar'ın çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği yıllar</i>	17
<i>Aybar'ın Akademik Çalışmaları</i>	36
BİRİNCİ BÖLÜM	
Mehmet Ali Aybar'ın Tek Başına Mücadele ve Suskunluk Yılları (1945-1960)	51
Aybar'ın tek başına mücadele yılları (1945-1950)	51
<i>Çok partili hayata geçiş</i>	51
<i>Aybar'ın Vatan gazetesi yazıları</i>	60
<i>Sovyet istekleri, Tan gazetesi olayı ve Soğuk Savaş</i>	73
<i>Aybar'ın üniversiteden tasfiyesi</i>	86
<i>Aybar'ın 1946 yazıları ve milletvekilliği adaylığı</i>	94
<i>Hür gazetesi</i>	107
<i>Zincirli Hürriyet Gazetesi, Truman Doktrini ve Marshall yardımı</i>	113

<i>Aybar'ın davaları ve savunmaları</i>	132
<i>Aybar'ın mizah gazetelerinde yayımlanan yazıları</i>	139
<i>Ara değerlendirme</i>	142
Aybar'ın suskunluk yılları (1950-1960)	147
<i>Demokrat Parti yıllarının genel ortamı ve Aybar'ın yokluğu</i>	147
<i>Forum yazıları</i>	158
<i>Aybar'dan Zekeriya Sertel'e mektuplar</i>	166

İKİNCİ BÖLÜM

Türk Sosyalist Hareketi İçinde Aybar (1960-1995)	169
Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Aybar (1960-1969)	169
<i>Askerî yönetim, Aybar'ın Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e mektubu, basın toplantısı ve hakkında açılan davalar</i>	169
<i>Yön bildirisi ve Aybar'ın bildiri hakkındaki düşünceleri</i>	175
<i>Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu ve Aybar'ın genel başkanlığa getirilişi</i>	178
<i>TİP'in Aybar'ın genel başkanlığındaki ilk dört yılı (1962-1965)</i>	184
<i>Türk solunda 1965 yılında başlayan teorik tartışmalar</i>	211
<i>Türk solunda teorik ve politik ilk ciddi bölünme</i>	222
<i>Aybar'ın 1965-1968 arası, sosyalist devrim/ MDD ve üretim tarzı tartışmaları içindeki duruşu</i>	230
BÜROKRAT SINIF.....	230
KOMPRADOR BURJUVAZİ VE AĞA SINIFI.....	234
EMEKÇİ SINIF VE TABAKALAR.....	236
TÜRKİYE'NİN TEMEL ÇELİŞİSİ.....	237
<i>1965-1967 döneminde Türkiye İşçi Partisi</i>	245
<i>Dünyada ve Türkiye'de 1968 öğrenci hareketleri ve Çekoslovakya olayı</i>	251
<i>Aybar'ın yeni kavramsallaştırmaları ve TİP'in bölünmesi</i>	254
<i>TİP'in bölünmesinin altında yatan gerçek neden neydi?</i>	264
<i>Ara değerlendirme</i>	268

Aybar'ın Marksizm üzerine yoğunlaştığı yıllar (1970-1995).....	274
<i>Aybar'ın 1970 yılındaki forum yazıları</i>	275
<i>Aybar'ın 12 Mart 1971 sonrası milletvekilliği ve Yeni Ortam yazıları</i>	279
<i>Bürokrasi ve Marksist hümanizma</i>	282
<i>Sosyalist Devrim Partisi</i>	287
<i>Leninist parti burjuva modelinde bir örgüt müdür?</i>	293
<i>12 Eylül 1980'den sonra Aybar</i>	302
Sonuç	309
KAYNAKÇA	315
DİZİN	329

TEŞEKKÜR

Elinizdeki kitap, “Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar ve Dönemi” adlı yüksek lisans tezimin, biraz değiştirilmiş, biraz da kısaltılmış şeklidir. Kürsü hocam Prof. Dr. Sina Akşin, özeni, ilgisi, anlayışı ve sohbetleriyle, her öğrencisi için olduğu gibi, benim için de iyi bir tez danışmanıydı. Tez jürisi üyelerim ve hocalarım Prof. Dr. Bilsay Kuruç ve Prof. Dr. Taner Timur, tez dönemi boyunca ufuk açıcı kitapları ve sohbetleriyle yanımdaydılar. Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı tezimi okudu ve değerli eleştirilerde bulundu. Hocam Dr. Faruk Alpkaya iki yıla yakın bir süre bana fiili olarak tez danışmanlığı yaptı. Tezin bitirilişi ve yayımlanması dönemlerinin zor ve dar zamanlarında, yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Bülent Duru, Melek Fırat, Onur Karahanoğulları, Zeynep Kılıç, Murat Sevinç ve Erel Tellal’a ne kadar teşekkür etsem azdır.

En büyük teşekkürü ise Sayın Güllü Aybar’a borçluyum. Mehmet Ali Aybar Özel Arşivi’nden yararlanmama izin vermeseydi, birçok konu boşlukta kalacaktı.

BARIŞ ÜNLÜ
Haziran 2002, Ankara

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

2001’de yüksek lisans tezi olarak bitirdiğim ve 2002’de kitap olarak yayımlanan bu metin, bugünden geriye baktığımda, birçok zayıflık ve eksiklik barındırıyor. Bunların bir kısmı benden, bir kısmı da belki o yaşların (yirmili yaşlar) genelleştirilebilecek karakteristiklerinden kaynaklanıyor. Bildiğim ve okuduğum neredeyse her şeyi yazma ve gösterme ihtiyacı hissetmişim. Üzerine çalıştığım kişiye olan hayranlığım, eleştirel bir mesafenin oluşmasına izin vermemiş. Bu aşırı yakınlığa paralel olarak, başka kişilere yönelik ironik veya sarkastik ifadeler kullanmışım. Fakat kitap, bu türden defolarına rağmen, Mehmet Ali Aybar’ın hayatı ve dönemi, karakteri ve düşünceleri hakkında okura yeterince zengin bir malzeme sunmayı başarıyor.

Metni bugün yazsaydım, Aybar’ın bazı düşüncelerine ve tutumlarına yönelik elbette daha eleştirel bir yaklaşımım olurdu. Örneğin Ermeni tehcirinin soykırım olmadığına dair düşüncelerine kaynak olarak, “ceberut” dediği devlet geleneğinin “bey takımı”ndan bazı kişileri göstermesi ve bu kişilerden “gerçek devlet adamı” (Talat Paşa) olarak bahsetmesi o günlerde bana bir çelişki, kaçış, körlük veya inkâr olarak görünmemiş. Tabii bunu görebilmem için, şimdi anlıyorum ki, sadece Aybar’la değil başka kişilerle/şeylerle de arama bir mesafe koymam gere-

kiyormuş. Bugün, özellikle 1912-1922 arasında yaşananların, Müslüman milletinin/devletinin ortak duygular ve çıkarlar etrafında yatay ve bir anlamda kendiliğinden oluşumuna neden olduğunu düşünüyorum. Yapay olmayan, otantik olan bu oluşum, ideolojisinden, inancından/inançsızlığından ve sınıfından bağımsız olarak Anadolu Müslümanlarının neredeyse hepsinin övgüsünü ve sevgisini kazandı. 1923'ten sonra yaşananlar içinse aynısını söylemek mümkün değil. Yeni devletin bu defa yuvarıktan aşağıya dikte ettiği birçok politika farklı gruplar tarafından çeşitli açılardan eleştirildi ve reddedildi. Nitekim Aybar'ın da Kürt Meselesi hakkındaki görüşleri, Ermeni Meselesi'ndekilere kıyasla çok daha eleştirel, eşitlikçi ve özgürlükçüdür. Fakat bugün böyle düşünüyorum olmam, Aybar'ı daha az sevmeme veya onun Türkiye tarihindeki yerini daha az takdir etmeme neden olmadı. Sadece, Aybar'a bugün baksam onu daha iyi anlardım diye düşünüyorum.

Aybar üzerine çalıştığım yılları, özellikle de özel arşivinde geçirdiğim birkaç ayı hayatımın en güzel dönemlerinden biri olarak hatırlıyorum. Mektuplarını, notlarını, müdafaalarını, kitap kenarlarına aldığı notları neredeyse huşu içinde okuyordum. Öyle ki, tez konusu arayan yüksek lisans ve doktora öğrencilerine, eğer gerçekten ilgi duydukları bir isim varsa biyografi yazmanın iyi bir fikir olabileceğini söylemekten kendimi alamıyorum. Bu mutluluk veya coşkunun, basitçe hayranlık duygusuyla veya kahraman ihtiyacıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Ama belki de daha derinlerde, değerli ve özel bir insanın hayatına girdikçe, yazarın kendi küçük dünyasından ve benliğinden çıkıyor olmasıyla da ilgisi vardır.

BARIŞ ÜNLÜ
Haziran 2022, Berlin

Giriş

Bu çalışma, 1960 sonrası Türk sosyalist hareketinin önde gelen isimlerinden Mehmet Ali Aybar'ı bir siyasal düşünür olarak incelemeyi ve anlamayı amaçlamaktadır. Aybar'ın, siyasal teoriye evrensel boyutta bir katkı sağlamamış ve düşünce tarihimizin diğer düşünürlerinin de kıramadığı bu zinciri kıramamış olması konunun önemini azaltmaz. Aybar'ın düşüncesi Türk solunu ve Türk düşünce dünyasını 1960'lardan başlayarak günümüze kadar etkilemiştir.

Sosyalist hareketin toplumda yaygınlaştığı 1960'lı yıllarda, Türk sosyalizmi ilk kitle partisine Türkiye İşçi Partisi'yle kavuşmuştur. Özellikle 1962-1968 döneminde bir çatı görevi gören bu ilk kitle partisi, farklı eğilimleri bünyesinde toplayabilmiş ve Türk solunda “derli toplu” bir görüntü sunabilmiştir. Ancak yine bu parti, 1960'lı yılların sonunda soldaki bölünmelerin beşiği olmuş ve son kitle partisi olma özelliğini de kazanmıştır. Soldaki bölünme artarak 1980'e gelinmiş, 1980'den sonra ise, 12 Eylül rejimi bölünecek bir şey bırakmamıştır. Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, hem “derli toplu”lukta, hem de bölünmüşlükte, düşünceleri ve eylemleriyle başrol oyuncularından birisi olmuştur. Dolayısıyla, 1960 sonrası Türk sosyalist hareketini anlamak için, Aybar'ı anlamak

ve iyi bilmek gerekmektedir. Bu tezin hareket noktası burasıdır, amacı da Aybar'ı anlamak ve böylece Türk solunun tarihiyle ilgilenenlere bir kapı daha açmaya çalışmaktır.

Bu giriş cümleleri, Aybar'ı anlamamanın zor ve şimdiye kadar başırlanamamış bir iş olduğu izlenimini doğurabilir. Aybar'ı anlamak zor değildir ancak, şöyle de bir gerçek vardır: Sadun Aren'e göre "marksizme (bilimsel sosyalizme) güveni sarsmış" ve "sarsmak istemiş"¹ olan Aybar, Süleyman Seyfi Öğün'e göre "zor zamanda ilkeli düşünebilen' ender entelektüellerimizden birisi"dir;² Ergun Aydınoglu'na göre Marksizm hakkında yapılan tartışmalara ilişkin birikimden neredeyse tamamen habersiz olan Aybar,³ Etyen Mahçupyan'a göre, Türk solunun en kişilikli isimlerinden biridir ve Aybar'a "burjuvazinin sözcüsü" olarak bakan kesim içinde Aybar "kıratında biri" yoktur;⁴ *Ilke* dergisine göre "aşırı sağ sapma" içinde olan Aybar,⁵ Kürşat Bumin'in gözünde Türk solunun eşsiz bir entelektüelidir⁶ ve Şerif Mardin'e göre "kontrole karşı özgürlük problemi üzerine derinlemesine düşünmüş gerçek bir sosyalist"tir.⁷ İlk anda akla gelen bu birkaç örnek bile Aybar'ın ne kadar farklı anlaşılabilirliğini göstermektedir. Bu gerçekten yola çıkarsak, bizim çalışmamızın da konusu üzerinde bir uzlaşma sağlayamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, çalışmanın gerçekçi amacı sadece farklı bir yorum sunabilmektir.

Bir aydın, siyaset adamı ve siyasal düşünür olarak Mehmet Ali Aybar incelenirken, hayatındaki ve düşüncesindeki değişimler tarih sırasıyla ele alınacaktır. Tabii bu yöntem ancak, incelenen konu tarihsel bağlamında ele alınırsa anlamlı olabilir.

-
- 1 Sadun Aren, *TIP Olayı 1961-1971*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 236.
 - 2 Süleyman Seyfi Öğün, *Politik Kültür Yazıları*, Asa Kitabevi, Bursa, 1997, s. 312-337.
 - 3 Ergun Aydınoglu, *Türk Solu 1960-1971*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 105.
 - 4 Etyen Mahçupyan, "Aybar'ın Düşündürdükleri", *Toplumcu Düşün*, sayı 12, Ekim-Kasım 1979, s. 581-582.
 - 5 Ilke, "Burjuva sosyalizmi' yine sahnede", *Ilke*, sayı 3, Mart 1974, s. 56-65.
 - 6 Kürşat Bumin, *Medyakronik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 54.
 - 7 Şerif Mardin'in yazdığı önsöz için bkz. Igor P. Lipovsky, *The Socialist Movement in Turkey 1960-1980*, E.J.Brill, Leiden, 1992.

Aybar'ın eylemleri ve düşünceleri de, içinde oluştukları siyasal ve toplumsal ortamla beraber incelenmeye çalışılacaktır.

Tarihçi, bir döneme ilgi duyup incelemeye karar vermişse, genellikle daha gerilere gidip o dönemin “neden”lerini ve köklerini bulmaya çalışır; ne kadar geriye gideceği her tarihçinin kendi seçimidir. Konusu bir “kişi” olan araştırmacılar da, o kişinin belirli bir dönemine ilgi duyup çalışmalarına girerler. Aybar için bu dönem 1945 sonrasıdır ve bu çalışma ilhamını Aybar'ın bu “önemli” döneminden almıştır; tezde ayrıntılı olarak incelenecek dönem de budur. Ancak, tarihçilerin ele aldıkları dönemin köklerini aramaları gibi, Aybar'ın bu döneminin kökleri de aranmıştır.

Bu da çalışmayı, zorunlu olarak, bir biyografi yapmaktadır ancak, çalışma “eksiksiz” bir biyografi olmayacaktır. Bunun nedeni, Aybar'ın 1945 öncesi neler yaptığına dair elimizde yeterince bilgi olmamasıdır ki, bu sadece biyografiyi değil çalışmayı da eksiltmektedir. Ancak belki de “eksiksiz biyografiler”, John Tosh'un belirttiği gibi, “iktidarın tek adamda toplandığı siyasi sistemler için” vazgeçilmezdir.⁸ Eğer böyleyse, bu, çalışmamız için bir teselli olacaktır.

Bu noktada akla şu soru gelebilir: Eksik veya eksiksiz biyografi yazmak, tarihte kişinin rolünü abartmak mıdır?

İngiliz tarihçi John Emerich Acton'un “insanın tarih görüşünde hiçbir şey, bireysel kişilerin esinlediği ilgiden daha büyük yanlışlık ve haksızlığa yol açamaz.” sözü, biyografi yazarlarını yaptıkları işten şüpheye düşürecek kadar keskindir. Ancak bu sözün doğruluğu, sanırım ilginin boyutuna bağlıdır. Thomas Carlyle gibi “tarihin büyük adamların biyografisi” olduğunu söylemedikçe ve Edward Hallett Carr'ın vurguladığı gibi, büyük adamın “tarihî sürecin aynı zamanda hem bir ürünü hem de bir etmeni olan sivrilmiş bir birey”⁹ olduğunu unutmadık-

8 John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 82. Tosh şu örnekleri verir: “Nazi Almanyası'nı ya da Sovyet Rusya'yı anlamak açısından Hitler'in ve Stalin'in eksiksiz biyografileri vazgeçilmezdir.”

9 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 58, 66.

ça, bireysel kişilere duyulan ilgi insanın tarih görüşünde büyük yanlışlığa yol açmayabilir. Karl Marx'ın ünlü "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar."¹⁰ sözünü Aybar için uyarlar-sak şöyle diyebiliriz: Aybar da diğer insanlar gibi tarih yapmıştır ama, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde.

Ancak, zamanının büyük bölümünü bir kişiyi incelemeye adanmış araştırmacı o kişiyle, az veya çok, özdeşleşmekten kendini kurtaramaz ve incelenen döneme bir ölçüde o kişinin gözüyle bakar. Bu kaçınılmaz ve olumsuz bir şey olsa bile şöyle olumlu bir yan da bulunabilir: Araştırmacı ve incelediği kişi, ister istemez tarihe birlikte bakarlar ve tarihi birlikte yazarlar. Böylece çalışma, sanki iki kişinin yaptığı bir çalışma haline gelmektedir.

Bölümlendirmeye gelince, konu, iki bölümde incelenecektir: Birinci bölümde Aybar'ın 1945-1960 dönemi, ikinci bölümde 1960-1995 dönemi ele alınacaktır. 1945 öncesi ise, girişte incelenecektir. Hem bilgi azlığı hem de Aybar'ın o dönemdeki, sonrakilere kıyasla, ülke için "daha az önemli" yaşamı bunu gerekli kılmaktadır. Birinci bölüme bu dönemle başlamak, bölümler arasında ciddi bir orantısızlık yaratacak ve çalışmanın dengesini bozacaktır.

Bölümlendirme Aybar'ın hayatı için anlamlı ve açıklayıcıdır. Bölümlerin başlangıç yılları "hem yeni bir gelişmenin başlangıç noktası, hem de bir önceki gelişmenin doruk noktası"dır.¹¹ Bu, Türkiye için de böyledir.

Çalışmada, kitap, gazete ve dergiler dışında, Mehmet Ali Aybar Özel Arşivi, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Arşivi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Personel Arşivi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Türkiye İşçi Partisi Arşivi'nden ve Aybar'a yakın kişilerle yapılan söyleşilerden yararlanılmıştır.

10 Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 13.

11 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11.